

Forord

De år, jeg har arbejdet med dansk botanik, har jeg erfaret, at mange er specielt interesseret i orkidéer. Jeg er også selv blevet grebet af de vilde danske orkidéer. Årsagen hertil er, at jeg i 1995 blev ansat som botaniker ved Danmarks Miljøundersøgelser (DMU), som senere fusionerede med Aarhus Universitet. Baggrunden for ansættelsen var, at den nationale overvågning af vilde planter og dyr den 1. januar 1994 blev overført fra Skov- og Naturstyrelsen til det nu hedengangne DMU, hvorfor der blev brug for min botaniske viden og min arbejdsindsats. Ved min tiltræden på tjenestestedet Kalø Gods på Djursland var overvågning af de danske orkidéer én af de første arbejdsopgaver, der landede på mit skrivebord. Gennem de mere end 25 år, jeg har været ansat på Kalø, har jeg varetaget alle orkidérelaterede opgaver samt andre opgaver med botanisk indhold og holdt et vågent øje med de vilde orkidéer i den danske natur, ligesom jeg i alle årene har koordineret orkidéovervågningen i Danmark.

Nogle bliver overraskede over, at der vokser vilde orkidéer i Danmark, mens andre har en formodning om, at mange af dem er sjældne og deres eksistens endda truet. Det er min forhåbning, at denne bog kan give et indblik i orkidéernes særegne verden og dermed være med til at bevare dem i den danske natur for kommende generationer.

Bogen indeholder en generel præsentation af orkidéfamilien både globalt og nationalt. For Danmarks vedkommende er de orkidéer, der er forsvundet – og de mulige årsager hertil – omtalt, ligesom de nytilkomne orkidéers indvandrings- og opdagelseshistorier er gennemgået. Herefter følger en kort indføring i de danske orkidéers spændende blomsterbiologi og deres økologiske krav til voksestederne.

Problemerne omkring plukning og opgravning af orkidéer er belyst ud fra eksempler, som er fremkommet som følge af overvågningen af dem og ikke mindst ved kommunikation med overvågerne. Der er også sat fokus på fem orkidéer med en særlig, veldokumenteret fortælling om deres bestandsudvikling. Det drejer sig om knælæbe, flueblomst, hvid sækspore, salepgøgeurt og hylde-gøgeurt. Og endelig er forvaltningen af de danske orkidéer omtalt.

Orkidéer spiller en væsentlig rolle i dansk naturforvaltning, og jeg slutter derfor af med at give et indblik i nogle af de dele af den, jeg selv har været involveret i: Skov- og Naturstyrelsens ad hoc-rådgivningsgruppe vedrørende bestanden af fruesko i indhegningen i Buderupholm Bjergeskov, bearbejdningen af overvågningsdata for de to danske orkidéarter omfattet af EU's habitatdirektiv, i daglig tale kaldt habitatdirektivet, fruesko og mygblomst, og rådgivningen af Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse i forbindelse med anlæggelsen af et træningsanlæg på Jægerspris Skyde- og Øvelsesterræn, der rummer store bestande af orkidéer. Der afsluttes med en kort præsentation af det nationale orkidéovervågningsprogram.

Kære læser: Vær med til at beskytte og bevare de vildtvoksende danske orkidéer nu og for eftertiden ved at udbrede kendskabet til, at alle danske orkidéer i henhold til dansk lovgivning er fredede. De må ikke plukkes, beskadiges på anden måde eller graves op,

ligesom der ikke må indsamles frø eller andre dele af planterne. Men tag endelig ud til deres voksesteder, nyd dem, og tag alle de billeder, du ønsker af dem, og vær på den måde med til at fremme interessen for deres bevaring i den danske natur.

Her skal der rettes en stor tak til især Hans Guldager Christensen, Jimmy Lassen og Jens Christian Schou for at måtte benytte deres noter om udvalgte orkidéer med tilhørende illustrationer. Endelig skal der også rettes en stor tak til samtlige omkring 220 orkidéovervågere for deres store, ofte frivillige indsats siden 1987 med at indsamle oplysninger om denne særegne plantegruppe.

1

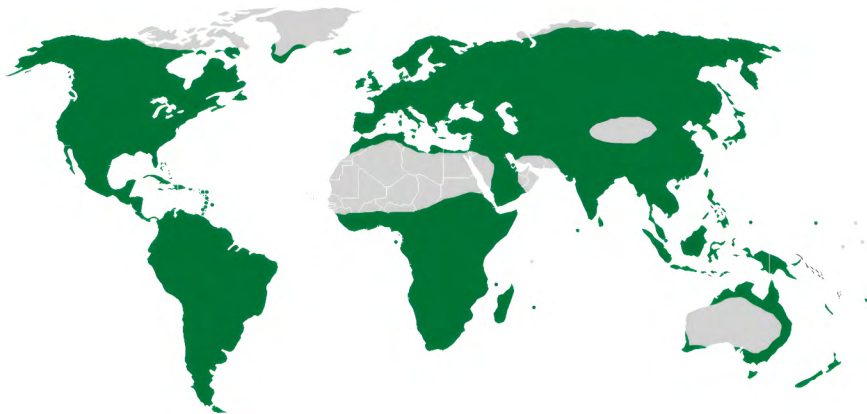
Eksotiske planter med farvestrålende blomster

Orkidéfamilien, også kaldet gøgeurtfamilien, er planterigets mest artsrige. Opslag i bøgerne *Flowering Plant Families of the World* og *Orkidéernes verden* viser, at den rummer omkring 26.500 arter fordelt på cirka 800 slægter. Orkidéerne kan findes over hele kloden på nær i de tørreste ørkenområder, på de højeste bjergtinder og på de nordligste og sydligste breddegrader, det vil sige på det nordlige Grønland og på Antarktis. Med mindst 4.000 kendte arter er Colombia i Sydamerika det land i verden med den mest mangfoldige orkidéflora.

Orkidéer har altid fascineret naturelskere, hvilket blandt andet skyldes mange orkidéers blomsterpragt, deres egenartede dufte og livsvarighed, nogle arters specifikke bestøvningsbiologi og deres særlige levestedskrav. Det sidste forhold – at de stiller bestemte krav til voksesteder – har medført, at orkidéerne i flere sammenhænge anses for at være gode indikatorer for naturtilstanden på levestederne. Det er ikke et tilfælde, at den danske etnobotaniker Vagn J. Brøndegaard (1919-2014) har udnævnt orkidéerne til at være 'blomsternes aristokrater'.

Isblåfugl på plettet gøgeurt,
Jægerspris Skyde- og Øvelsesterræn

Orkidéfamiliens globale udbredelse med omkring 28.000 arter fordelt på 763 slægter.

Dyrkning og opformering af orkidéer

Dyrkning af orkidéer er blevet en storindustri, da mange, især tropiske orkidéer har vist sig at være velegnede til kunstig opformering og kultivering. De dyrkede orkidéer har ofte store, farvestrålende blomster, der gerne er langtidsholdbare. Blomsterne rummer samtidig en diversitet af former og fremtoninger, ligesom flere af dem udsender et væld af dufte. På nettet findes der videoer, der viser storstilet dyrkning af ikke mindst tropiske orkidéer, men også hvordan du pletter, dyrker og beskærer dine egne orkidéplanter. De eksotiske planter er ikke længere væk end en søgning på Google eller YouTube.

Den storstilede dyrkning gør, at de farvestrålende orkidéer er blevet hvermandseje – også i Danmark. Det kan du forvise dig om ved at tage en tur rundt i det lokale plantesupermarked. I orkidéafdelingen finder du et stort udvalg af eksotiske orkidéer i forskellige prisklasser spændende fra 50 til over 2.000 kr. afhængig af art og antallet af blomster og deres holdbarhed.

Plantesupermarkedets orkidéer har gerne et væld af blomster på hver enkelt plante i alle regnbuens farver på nær grøn med rød,

Orkidéer på en planteskole i Nakornsawan, Thailand

Orkidéer på et gademarked i Asunción, Paraguay

Orkidéer i et dansk plantesupermarked

lilla, hvid og gul som de primære kulører eller en blanding af disse, men orkidéer med blomster i forskellige blå nuancer faldbyses også.

De dyrkede orkidéer tilhører en række slægter med eksotiske navne såsom *Cattleya*, *Dendrobium*, *Phalaenopsis* og *Paphiopedilum*. Ofte er der tale om forædlede hybrider mellem de forskellige slægter, eksempelvis mellem følgende tre: *Sophronitis x Laelia x Cattleya*, der får hybridnavnet *Sophrrolaeliocattleya*. Når disse sammentrækningsnavne bliver for vanskelige at håndtere, opfinder orkidéforædlerne helt nye navne, som tilfældet er det for krydsningen *Brassavola x Cattleya x Laelia x Sophronitis*, der har fået navnet *Potinata*.

Holland er verdens største eksportør af dyrkede orkidéer, idet landet står for næsten 40 % af den samlede eksport. Dernæst følger Thailand med 28 % samt Taiwan og Singapore med hver 10 % af den samlede verdenshandel. Endelig udgør eksporten fra New

Zealand 6 %. Den største importør af orkidéer er Japan med 30 % af den samlede eksport efterfulgt af Storbritannien med 12 %, Frankrig med 10 %, Italien med 7 % og USA med 6 %.

Orkidéers anvendelse som fødevarer

Ud over dyrkning har orkidéer økonomisk betydning på andre områder, nemlig som krydderi og i medicinen. Krydderiet er vanilje, der udvindes af frøene af ægte vanilje, *Vanilla planifolia*, som stammer fra Mexico og Honduras i Mellemamerika. Orkidéens frugter høstes grønne, blancheres og fermenteres. Produkterne er vaniljepulver og vaniljesukker. Hertil kommer vaniljestangen, der er ægte vaniljes tørrede frugt.

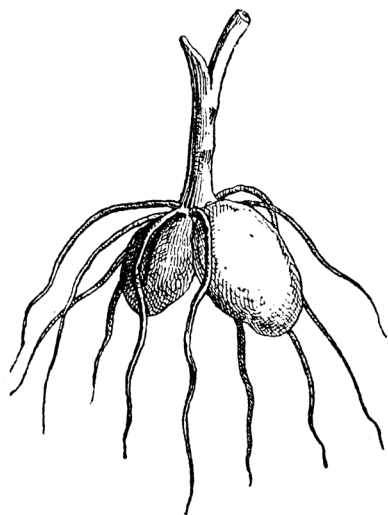
Et andet produkt på fødevarerområdet er salep, der udvindes af de friske knolde, det vil sige foryngelsesknoldene fra flere arter af jordorkidéer. For at fremstille salep indsamles foryngelsesknoldene om efteråret, vaskes, koges og tørres, hvilket giver en temmelig fast slim. Det er anslået, at der alene i Tyrkiet årligt indsamles 30 tons knolde fra 38 arter. Der går op til 4.000 knolde til at fremstille et kilo salep, der i snit indeholder 27 % stivelse, 48 % slim, 5 % protein og 1 % sukker. Salep anvendes blandt andet til tekstilfarvning, som bindemiddel ved bogbinderi, i desserter og is, der i Tyrkiet markedsføres som dondurma eller maraş,

Vanilla planifolia

samt førhen til jævning af madreter. Især de afrundede knolde i slægten *Orchis* – gøgeurt – er meget eftertragtede, særligt i Tyrkiet, men også i andre dele af Mellemøsten. De tillægges en stor betydning som afrodisiakum.

Ordet 'Orchis' er græsk og betyder testikel. De jordlevende orkidéer er derfor udsat for opgravning i stor stil i Lilleasien og Mellemøsten, også selv om der i Tyrkiet er iværksat målrettet dyrkning af knoldorkidéer. Orkidéer er nemlig ikke fredet i disse dele af verden, og paradoksalt nok er de bedst beskyttet på kirkegårde.

Rodknolde med
foryngelsesknolden til højre

Vanilla planifolia >

Orkidéers anvendelse i folkemedicinen

Det er især i folkemedicinen, at orkidéer finder lokal anvendelse mod sygdomme. Mindst 50 forskellige arter af orkidéer indgår i behandlingen af over 25 forskellige lidelser og sygdomme i flere indiske delstater. Blandt de 50 arter er der enkelte, der også forekommer på vores breddegrader. Det drejer sig om poselæbe, hvorfra et ekstrakt anvendes som nervebeskyttende middel og mod aldring, langakset trådspore, som efter sigende skulle have antiallergiske egenskaber, samt skov-hullæbe og ægbladet fliglæbe, der tages i brug mod ikke nærmere bestemte vira. Ægte vanilje anvendes antimikrobielt. Og endelig anses salep udvundet af blandt andet salep-gøgeurt, i hvert fald i visse kredse, som nævnt ovenfor som et virksomt afrodisiakum, ikke mindst på grund af knoldenes udformning.

Orchideae.

Vanilla aromatica Sw.
Aechte Vanille.

F. Kirchner sc.

